

HAVRÅ

M U
H O

ÅRSMELDING
27. JANUAR 2023

Årsmelding 2022

Havrå

Innleiing:

Året vi har bak oss har gått etter dei planer og føringar som vart lagt for året. Når det gjeld skjøtsel av kulturlandskapet har vi nådd dei måla som vart løyvd til post 71 (skjøtsel av freda kulturmiljø), UKL (støtteordningar for utvalde kulturlandskap i landbruket) og RMP (støtteordningar frå regionalt miljøprogram). I tillegg kjem produksjonstilskotet som er knytt til areal og tal dyr.

Sjølv om me aldri har hatt høge straumrekningar, har me klart å redusera kostnadane med å fyre konsekvent med ved. Gjennom restaurering av ulike område på garden, samt å nytte staur som ikkje lenger kan nyttast i hesjane, har me nok gjennom vinteren, samt hustrige vår- og haust dagar.

Immateriell kulturarv er knytt til det daglege skjøtelsarbeidet ved å nytte reiskapskulturen ein finn her på Havrå. Gjennom strategiarbeidet vårt med spadebruket sin reiskapskultur, har vi også i år leigd inn tidlegare gardsstyrar Kjetil Monstad til å halde kurs.

Norsk institutt for kulturminneforskning, NIKU, har hatt avdelingsmøte på Havrå med innlagt praktisk arbeid. Det har resultert i 3D-modellering, skanning og foto av landskap og tun. Lansering av arbeidet vil skje våren 2023.

Det digitale formidlingsprosjektet med arbeidstittel «Blodig alvor» har fått KUP-midlar, og planlagt oppstart for neste fase er januar 2023.

I år var det MUHO sin tur å vera vertskap for det nasjonale museumsnettverket for kulturlandskap. Det var tre intense dagar med vandringar, føredrag, sosialt samvær og god mat.

Etter godkjenning av innlevert rapport, er Havrå nå sertifisert som Miljøfyrtårn.

Formidling

Avdelingsleiar har helde to føredrag, eit i samband med seminar i regi av Norges museumsforbund og eit under Vestland Fylkeskommune si samling for museumsleiarar. Båe føredraga handla om den handlingsboren kunnskap på Havrå. Lauritz Isaksen hadde føredrag under nettverksamlinga for kulturlandskap på museum der tema var samspelet mellom immateriell kulturarv og natur.

Tove har helde føredrag for ei gruppe pensjonistar, det var knytt til korleis MUHO driv garden i dag.

Strategisamlinga på Lyngheisenteret førte fram til tre ulike formidlingsarenaer. Omvising i tunet er eit lavterskel tilbod dei fleste kan ta del i. Ein lengre og meir krevjande tur er omvising i ut- og innmark. Turen vil ta om lag 3 timar, og forutsett at ein vant til å gå tur. Den siste formidlingsarenaen er haustingsskogen med sin lauveng. Denne er gjerne for spesielt interesserte, og er til dels krevjande. Omvising i tunet er eit formidlingsopplegg vi har gjort lenge, medan dei to andre skal vera klare til sesongen 2023.

Skilting har det også vore arbeid med. Dei skal også vera på plass til sesongstart.

Også i år har vi hatt besøk av elever frå ulike klassetrinn. Det er gledeleg at dei same skulene kjem attende kvart år med nye elevar. UH-sektoren ved UiB, Høgskulen på Vestlandet, BAS og NTNU har hatt ekskursjonar i vårsemesteret.

Det har vore omvising frå juni til september, tal besøkande er om lag som fjoråret. Det nye betaling- og bookingsystemet er enklare i bruk enn det vi hadde tidlegare, og det fungerer greitt for dei som tingar billett.

Digital formidling av Havrå har vore synleg på Facebook. Vi har hatt fokus på foto av høg kvalitet og gode tekstar som formidlar arbeidet på garden gjennom året.

Samarbeidet med Glitch Studios og prosjektet med arbeidstittelen «Blodig alvor» fekk 750 000 frå KUP-midlar (kulturelt utviklingsprogram, VFK). Dette er eit digitale undervisningsopplegget der tema er kva kunnskap og ressursar ein treng på individnivå, dersom ein som samfunn ville kome i den situasjonen at det vart svikt i handelen med ulike land. Dette gjeld særleg kva ein treng for å produsere mat utan kunstgjødsele, sprøytemidlar og såvarer. Fyrste samling for alle involverte er januar 2023, og i februar vil det bli fysisk samling på Havrå. Forutan Glitch Studios har vi knytt til oss «Spillpedagogene» og «Hamar Game Collective». Nest år vil det vera fokus på utvikling av Game Design Document samt søknader for å auke tilskota til prosjektet.

Figur 1: Restaurering av gammel beitemark. Foto: MUHO, Arne Vassenden

Forvaltning

Samlingsforvaltning kulturlandskap

Ressursgrunnlaget for busetnad på Havrå er rikt. Og det ser ein også gjennom 3500 år med gardsdrift. Men, Havrå har som mange andre gardar vore gjennom nedlegging. Og når husdyra forsvinn frå flor og utmark er det ikkje lenger behov for slått og beiting. Resultatet er gjengroing og tap av arter og naturtypar som er avhengig av beitedyr og skjøtsel. Å ta tilbake gjengrodde areal er dyrt og tidkrevjande, men naudsynt. Difor har vi kvart år fokus på dette feltet. Men, samstundes er det sær viktig å ikkje gløyma dei delane av garden som

ikkje er i ei restaureringsfase, men som er innlemma i den ordinære gardsdrifta. Det er dette som er målet for samlingsforvaltning, og at me sakte men sikkert kan rapportere på at meir og meir av samlingane i dei ulike driftsområda har tilfredsstillande «oppbevaringsforhold» (som er omgrepet ein nyttar i statistikken til KUD).

Som vanleg går det mykje tid og ressursar med til restaurering av haustingskogen, samt lauvenga ein finn der inne. Arbeidet rettar seg særleg mot dei gamle styvingstrea som er blitt alt for høge, og difor står i fare for å rotvelte. Det trengs òg unge tre, sokalla rekruttar, som skal ta over når dei gamle kjempene ikkje lenger tek til seg næring. I tillegg må ein rydda stein som kjem opp, eller har trilla ned frå område høgare oppe. Her er gamle rydningsrøyer, så me er nøye på å finne andre stader å legge dei nye steinane på. Dei siste fem åra har det vore slått på store delar av arealet som er restaurert. Graset vert nytta til fôr hos ein lokal bonde me samarbeider med. Alt vyrke som eignar seg til ulike emne eller ved, vert tatt ut med handemakt.

Når det gjeld restaurering av utmarksbeite, Markjæ, fekk me ikkje tatt ut dei største trea som var felt i 2021. Store tre som skal ut er avhengig av frost og snø så marka ikkje vert skada. Her held det ikkje med handemakt. Ein lengre kuldeperiode og snø gjorde at me fekk leigde inn traktor, mann og vinsj for å få gjort jobben.

Nedom fylkesvegen er det også i år rydda tre av ulik størrelse. Eit viktig skjøtselstiltak i dette området er skiftegjerde som vart satt opp i mai. Det går frå fylkesvegen og ned til fjorden. Det var også naudsynt å reparere det gamle gjerde som går langs med fylkesvegen, samt det som er på Vadlane. Skjøtelsplanen er klar på at i dette området er det viktig med sterkare beiting, og rett beiting, om ein skal klare å hindre attgroing. I år gjekk det om lag 30 sauer og beita vår og haust, og dei vart flytta mellom dei ulike skiftebeitene så snart det vart beita ned.

No er det berre MUHO som har husdyr på garden, då grunneigaren som starta opp med sau for nokre år sidan har sendt alle til slakt. Med tanke på all skjøtelsbeiting som trengs på ein så stor gard som Havrå, hadde ein ikkje klart dette utan samarbeid med ein lokal bonde. I år som i fjor kom han med 38 storfe, mange av dei vestlandsk fjordfe, som beita i Markjæ frå mai til oktober. I tillegg beitar våre eigne sauer der.

Etter grunneigarmøte i fjor haust vart det bestemt at MUHO heretter skal ta ansvar for all gjerding på garden. Gjennom at me tek denne jobben, samt organisering av beiting med sau og storfe, er MUHO med på å auke verdiane på alle grunneigarane sine teigar, ved at dei ikkje gror igjen. I praksis betyr det at dei vil vera operative som beiter om vi som samfunn kjem til å trenge alle lokale ressursar til matproduksjon. Enten ein snakkar om utmarksbeite eller slått og åkerdrift på innmark. Når det gjeld Skogen i Bergjet er det berre bruk 1, 4 (Semensbruket) av grunneigarene som får restaurert skogen sin attende til opphaveleg funksjon. Alle tiltak me gjer er etter tilrådingar i skjøtelsplanen.

Vi har god oversikt over tilstanden til kulturlandskapet, og meir har me fått i samband med NIKU sitt arbeid. Av dei veitene som var registrert med georadar i haust, var det eit par me ikkje kjende til. Desse registreringane vert lagt inn i ArcGis.

For fleire av områda som treng restaurering, er det laga langsiktige strategiar. Desse samsvarar med skjøtelsplanen sine tilrådingar.

Elles sit Havrå i arbeidsgruppa for samlingsforvaltning i MUHO. Her har det vore arbeid med samlingsplanen.

Immateriell kulturarv

Dette er eit fagfelt som har fått meir status og fokus innafor både museum og kulturminnevern. Hå Havrå er dette fagfeltet integrert i den stadeigne reiskapskulturen ein nyttar til dagleg skjøtsel på garden. Ein kompetanse som krev at ein beherskar heile prosessen frå å finne emne på rot til å nytte reiskapen. Handreiskap knytt til skjøtsel av eit spadebruk er særst lite påakta, men burde hatt like stor status som urbefolkningen sin bruk av naturen. Denne måten å leve i samhandling med naturen frå eldre bronsealder og fram til den industrielle revolusjon som kom med sine hestereiskaper, var allmennkunnskap. Dette måtte ein kunne for å overleve.

Ein del av denne kunnskapen er også gått tapt, mellom anna bruk av ulike plantar i folkemedisinen (folk og dyr). Det same gjeld rituala i ulikt arbeid og situasjonar. Me veit i dag om tre, og to av dei nyttar me i arbeidet;

det var kvinnene som sådde kornet, her er Tove det kvinnelege alibiet, samt at me kastar bringelappen på veggjen når me slaktar (ein liten bruskbitt som ein skjer laus frå brystbeinet når ein slaktar). Om den ikkje heng fast, men dett ned på bakken, skulle ein få dårleg pris/bytte for slaktet. Den tredje er å lage tre bueforma snitt i svangen på slaktet. Her har me ikkje opplysingar om kvifor. Ut i frå ei praktisk tilnærming, er dette ikkje hensiktsmessig om ein vil lage rullepølse av svangane. Desse rituala kan ein sjå på Havråfilmen.

Også i år har me leigd inn Kjetil Monstad for å lære bort praktisk og teoretisk kunnskap knytt til reiskapskulturen vår. Dette er del av ein langsiktig strategiplan.

Vinteren nyttar me som vanleg til å hogge skog. Gjennom å restaurere gjengrodd slåttemark, haustingsskog og utmarksbeite tek me til sides det som skal bli til ulike emne. Kvart år treng me store kvanta til hesjestaur. Å ha eit par orv klare om nokon skulle knekke i slåtten er lurt. I tillegg treng me ha skaft til slegge og øks liggande. Det er store krefter i sving når ein mellom anna skal kløyve større stokkar.

Figur 2: Kjetil Monstad kurshaldar i reiskapsbruk. Foto: MUHO, Lauritz Isaksen

Munnleg tradisjon knytt til liv og lagnad har hatt litt mindre fokus i år. I ein travel kvardag er det ikkje alltid like lett å få det til å passe inn for alle involverte.

Kunnskapsoverføring knytt til dei gamle slåttemarkene har alltid vore ei prioritert oppgåve. Dette henge samane med at om ein ikkje driv skjøtsel etter den stadbundne tradisjonen, vil ein på sikt miste denne sterkt truga kulturavhengige naturtypen. Slåtten er årevis, og er ein månads samanhengande løna opplæringsprosjekt. 15 unge vaksne tek del i slått, raking, hesjing, sette opp laushes, lage bører, bære og til slutt legge høyet i stål. I år måtte eit par av dei faste tilsette jobbe ei veke ekstra. Det vart for mykje regn mot slutten av slåtten, slik at dei siste hesjane måtte få nokre dagar ekstra før ein kunne legge det inn i Semensløa. Ingrid Kvalvik Sørensen tok seg også i år ein tur innom får vera med i slåtten, slik at ho kunne få meir praktisk arbeid og generelt større forståing knytt til dette arbeidet.

Figur 3: Kwart år tek unge vaksne del i slått, raking og hesjing. Dette er ein sentral del av kunnskapsoverføringa. Foto: MUHO, Tove Mostrøm

Bygningsvern og anlegg

MUHO forvaltar mange bygg på Havrå. Alt i frå Guleksbuæ som er ei matbu frå mellomalderen - 1504, til publikumstoalletet som har gått vegen via ei utedo, til å huse mjølketanken den gong vi dreiv med mjølkeproduksjon. Dei fleste husa står i tunet, men høgare opp i landskapet er det vårflorar og utlør, og nede ved fjorden er det naust. Kvernhusa står i ei sideelv til Elvæ. Tal bygg på Havrå som MUHO har ansvar for er 27.

Om ein ser på tilstandsgrad, er det berre eit hus som kjem i den mest alvorlege kategorien (3), og det er Larsahuset. Her er taket særst dårleg, ein gavlvegg treng utskifting av nokre bord, samt skraping og maling. Alle vindauga treng skraping og maling, samt ny kitting. I kategori 2 ligg 13 av bygga. Desse er det ikkje krise for, men dei kan ikkje verta ståande slik i mange år framover. Då vil forfalle eskalere, og kostnadane vil fylgje etter. I den beste kategorien(1) som syner minst skade på bygg ligg det også 13 bygg.

Figur 4: Gullekshuset i siste del av restaureringa. Foto: MUHO, Marit Adelsten Jensen

Bilete er med andre ord ikkje heilt svart, men når ein veit at etterslepet på vedlikehald av freda bygg og anlegg i Vestland fylke er på eit tosfra millionbeløp er det ikkje lett å sjå for seg korleis ein skal kome i hamn i rimeleg tid. Totalt er arealet for bygg Havrå har ansvar for på 1003 m². Her er berre arealet bygga legg beslag på i landskapet som ligg til grunn. Om ein tek med ein eller fleire etasjar, vart arealet minst det doble.

Gullekshuset er ferdig restaurert. Den delen av taket med raudpanne samt tilbygget med skifer er ferdig. Vindauge i gavlen er restaurert og malt, og råteskada kledning er skifta ut og malt.

I år fekk med på plass inntaksrøyret til bassenget. No er siste del av sikringsarbeidet her ferdig. Det har vore nokre utrykkingar knytt til detektorane. Det har ikkje vore branttilløp, men dei er også vare for alle formar for endringar knytt til temperatur og luftfuktigheit. Ny sikringsplan var ferdig i vår.

Forsking, dokumentasjon og fagleg arbeid.

Det har lenge vore eit mål å få til meir forsking på Havrå. Enten i form av at me stiller samlingane våre til rådighet, eller at vi gjer det sjølv. Ein av vore tilsette har difor tatt MUSE 621: Vitskapleg publisering for museumstilsette. Semesteroppgåva tek for seg berekraftig bruk av lokale ressursar. Denne skal på sikt fagfelleverderast.

Forskningsprosjektet CALENDARS, eit European Research Council-finansiert har ikkje tatt kontakt, så dette prosjektet legg me på vent inntil vidare. I staden er det institutt for sosialantropologi som vert ny samarbeidspartnar. Dei skal nytte Havrå som arena for læringsutbytte, samt at dei på masternivå skriv oppgåver som kan definerast som forskningsprosjekt. Vi har tatt i mot dei fyrste studentane, og ser fram til vidare samarbeid.

«Primus for levande samlingar» er ferdig. Kulturdirektoratet lanserte registreringsverktøyet tidleg i sommar. Havrå har ikkje tatt i bruk verktøyet enda, men i arbeidsplanen for 2023 skal vi registrerer kornsorten me dyrkar, Gullregn.

Restaureringsarbeidet av haustingsskogen er eit viktig utviklingsarbeid, med tanke på å skaffe kunnskap om korleis ein slik skog responderer på inngrep i form av styving. Denne

naturtypen er sterkt truga, og har nasjonal handlingsplan. Vi dokumenterer grundig dei ulike tiltaka som vert gjort gjennom året. Dette arbeidet rapporterast årleg, og rapportane ligg på heimesidene til MUHO/Havrå.

Figur 5: Spektakulær utsikt frå slåtten i Bergjet. Foto: MUHO, Lauritz Isaksen

men i år var vi klare. Tema for desse samlingane er det faglege arbeidet ein gjer gjennom året. Samlinga var lagt opp slik at fyrste dagen var ein på Havrå, og dei to neste dagane på Lyngheisenteret. Vestlandet viste seg får si beste side denne fyrste dagen med skyfri himmel og t-skjortevær. Dagens tema var skjøtsel og drift i ulike driftsområde, og me gjekk frå Havrådalen og ned til tunet. På vegen var det mange stopp og diskusjonar før me tok ein matpause i strålande solskinn. For dei som ikkje var høgderedde og har god balanse, gjekk turen vidare inn i Bergjet, der restaureringsarbeidet med haustingskogen/lauvenga var tema. Dei andre vart med vidare til tunet, der det var høve til å lære meir om bruk av bygg, tilstand på bygga og alt anna ein lurte på. Tove Mostrøm og Arne Vassenden hadde hovudansvaret for gjennomføringa av vandringa. På ettermiddagen reiste me samla i buss til Lyngheisenteret til middag, sosialt samvær og middag. Musikalsk innhald stod Lauritz Isaksen for. Neste dag var det Lyngheiene som var tema, både ute og inne. Tredje og siste dagen var Hillesvåg Ullvarefabrikk siste stopp.

Eit viktig arbeid knytt til dokumentasjon er gjort av NIKU i haust. Heile avdelinga for Digital Arkeologi hadde arbeidsmøte på Havrå ei veke oktober. Målet var at alle skulle jobbe med ulike former for digitalisering i særskilt bratt terreng. Det var særleg fokus på å finne veitene, her nytta dei georadar, men ikkje slik me er vant til å sjå med ein 4-hjuling som trekker radaren. Her var det rå muskelkraft som gjaldt. Alt materiale som var produsert skal bearbeidast og leggest inn i ArcGIS, som er kartverktøyet me nyttar i «Lag på lag» prosjektet vårt. Dette skal gjerast tilgjengeleg i løpet av våren 2023. Me legg også opp til ein presentasjon av arbeidet for Vestland Fylkeskommune si kulturavdeling, UiB og MUHO i same periode.

Havrå og Lyngheisenteret er medlem av det nasjonale museumsnettverket for kulturlandskap. Grunna pandemien vart det avlyst i fjor,

Rådgjevingstenester.

MUHO sitt samarbeid med Statsforvaltaren har ikkje ført med seg noko aktivitet for Havrå i året som gjekk. Men Musea i Sogn & Fjordane gjennomførte kurs i styving. I samband med det har det vore dialog knytt til opplegget som skulle gjennomførast. Det er MUHO som administrerer denne rådgjevingstenesta.

Fornyng

Samarbeid og kontaktar i NIBIO har ført til at vi vart invitert inn i eit forskingsprosjekt knytt til gamle norske potetsortar. Målet er at me som forbrukarar skal nytta desse sortane som norske delikatessepotetar, og slik unngå import av franske sortar. Dette fordi desse kan ha med seg nematodar og virus som kan gjere mykje skade for norsk potetdyrking, om nokon finn på å nytte dei som settepotet. Slik form for bioøkonomi er nok ikkje akkurat noko dei fleste tenker over til kvardag, men i eit matsikkerheitsperspektiv er dette viktig. Havrå er ein av fire museum i kulturlandskapsnettverket som er med på dette prosjektet.

Inn under denne overskrifta høyrer også «Blodig alvor, som er omtalt tidlegare.

Samfunnsaktør

Å vera ein samfunnsaktør betyr å være til stades, både for, og i samfunnet. For Havrå sin del er det knytt til skjøtsel av garden, der vi tar vare på sterkt truga genmateriale i form av raudlista artar i eng, skog og beitemark. Det same gjeld for sterkt truga kulturavhengig naturtypar som slåttemark og haustingsskog. Dette er genar som vi vil trenge i framtida, mellom anna grunna endra klima. I tillegg tar vi vare på og vidarefører spadebruket sin reiskapskultur, ein viktig del av Noregs immaterielle kulturarv. Slåtten er eit arbeid der vi tilsett primært lokal ungdom, og mange av dei kjem igjen år etter år. Slik er dei med å føre vidare den materielle og immaterielle kulturarv innanfor eit av dei mange arbeidsoppgåvene og kunnskapsfeltene ein fann på gardane på Osterøy før utskiftinga kom.

«Blodig alvor» er eit heilhjarta forsøk på å nå ut til ungdom med budskapet som står over. Gjennom dette grepet håper vi å kunne bidra til at kunnskapen dei tileignar seg vil føre til meir berekraftig atferd i dag, som igjen vil gagne generasjonane etter oss.

Mangfald og inkludering

Inkludering og mangfald er noko me er sær opptatt av i formidlinga, og særleg i det digitale undervisningsprosjektet «Blodig alvor». For å sikre at dei som slit med lange og til dels kompliserte tekstar, norsk språk eller anna som hindrar dei i å skjønna kva som står, er dette skore ned til ein minimum. For å hjelpe oss med at dei didaktiske grepa fungerer for elevane og at det samstundes skjer læring, har me knytt til oss «Spillpedagogane». Dei er leiande innanfor feltet spill og læring, og er overtydd om at spill er eit verktøy som i mykje større grad bør nyttast i norsk skule.

Figur 6: Avdelingsleiar ausar av si kunnskap om gaming. Frå arbeidsmøte der døme på god didaktikk i spill er tema. Foto: MUHO, Lauritz Isaksen

Eigeninntekter

Kvart år sender vi sauer til slakt og kalvane sel me til liv. I tillegg reknar me inn det arbeidet som vert gjort på garden som er knytt til eit av bruka vi har skjøtselsavtale på, ulike tiltak som er knytt til felles areal med grunneigarane, samt støtteordningane som er knytt til dei ulike kulturavhengige naturverdiane som MUHO har ansvar for. Strategien framover knytt til eigeninntekter skal kome frå fleire besøkande, fordelt på dei tre formidlingsopplegga som er skissert under formidling.

Slik ressursituasjonen er i dag, er det ikkje rom for å auke aktiviteten knytt til skjøtsel, drift, husdyrhald og restaurering av landskap, med mindre vi aukar personalet.

Felles ressursbruk i MUHO:

Alle tilsette sit i ein eller fleire prosjektgrupper. Det vert arbeid på tvers med strategiar knytt til formidling av kulturlandskap, strategi for sårbar kunnskap (immateriell kulturarv), besøksstrategi, «Lag på lag»-prosjektet som er eit registrerings- og dokumentasjonsprosjekt, samt samarbeidet med GLITCH Studios for å få realisert eit digitalt formidlingsopplegg for vidaregåande skule. Samarbeidet med NIKU fell innunder både «Lag på lag» og «Blodig alvor».

Tilsette i 2022:

Marit Adelsten Jensen, avdelingsleiar

Tove Mostrøm, kulturlandskapsforvaltar og sikringsansvarleg

Magne Roald Vikne, bygnings-/ kulturlandskapsforvaltar

Arne Vassenden, kulturlandskapsforvaltar

Matias Hagenes, kulturlandskapsforvaltar

Lauritz Isaksen, kulturlandskapsforvaltar

Økonomi:

Økonomien er gei, men sårbar. Dersom tilskota knytt til post 71 (skjøtsel av kulturlandskap) vert redusert ytterlegare framover vil det føre til mindre skjøtselsarbeid. I tillegg er det avgjerande at ein kan få ei avklaring om dette er ei støtteordning som skal vidareførast slik det står i føresegnene frå Klima- og miljødepartementet, men som Riksantikvaren sa seg ueinig i. Generelt er det bekymringsverdig at tilskot frå stat og fylkeskommune ikkje held tritt med pris- og lønsvekst.